

ERDÉLYI TUDOMÁNYOS FÜZETEK

SZERKESZTI

DR. GYÖRGY LAJOS

1931.

AZ ERDÉLYI MÚZEM-EGYESÜLET KIADÁSA

30. SZ.

A REMÉNY CÍMŰ ZSEBKÖNYV TÖRTÉNETE.

(1839—1841.)

IRTA:

DR. HOFBAUER LÁSZLÓ.

CLUJ-KOLOZSVÁR

MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

1931.

Különlenyomat az
ERDÉLYI MŰZEUM
35. évfolyamának 10—12. számából.

A Remény című zsebkönyv története.

(1839—1841.)

Irta: Dr. Hofbauer László.

A zsebkönyv vagy almanach az 1848—49.-iki szabadságharcot megelőző negyed évszázadnak specifikus szépirodalmi szócsöve volt. Sorsa szorosan hozzá kapcsolódik a novella fejlődéséhez. Ugyanis Fáy Andrásnak *A különös testamentom* című 1818-ban megjelent víg elbeszélésével még nem indult meg a novellairodalmunk. Egyetlen egy munkán (Aszalay József: *Klélia*. 1820.) kívül 1822-ig, tehát négy esztendőn keresztül, nem akadt Fáy úttörő munkásságának követője. Ekkor alapította meg Kisfaludy Károly az *Aurorá*-t és Igaz Sámuel a *Hebe*-t, melyek elősegítették a fejlődést.¹ Ezután már több ilyen vállalkozás létesült. 1818-tól 1836-ig 110, 1836-tól 1848-ig 203 novella jelent meg ezekben.² Ifjúsági zsebkönyvek is keletkeztek. Nevezetesebb diákalmannachok: az *Aglája*, melynek szerkesztője Kelemen János, a kolozsvári ref. kollégium fiatalon elhunyt könyvtárosa volt (1829—31.); a soproni *Virágfüzér*, a „Sárospataki Magyar Nyelvmívelő Társaság“ által 1834-ben megjelentetett *Parthenon*; a *Lant*, amelyet a debreceni ref. kollégium tanára, Péczely József, szerkesztett a tanulók munkáiból s az eperjesi evangélikus kollégium önképzőkörének *Jácint* címen kiadott almanachja (1836.).³ A diákalmannachok közül kiválóbb szereplőinél és jelentőségénél fogva is kitűnik a kolozsvári unitárius kollégium ifjúsága által 1839. és 1841. között kiadott *Remény* című zsebkönyv, melynek történetét és jelentőségét az alábbiakban tárgyalom.

A kolozsvári unitárius kollégium növendékeit is áthatotta a 40-es évek eszmevilága: a törekvő ifjak megéreztek a nevelés nemzeti szellemének hiányát és akartak „...gondoskodni közvetítő eszközről, mely a lelkek és az élet új szükségai és a tanodai oktatás közötti hézagot kipótolja...“⁴ E cél elérése érdekében ekkor néhány jóbarát valóságos kis önképzőkört alkotott. Az összejöveteleken, amelyeket mindig az egyik fiú lakásán tartották, felolvasták és kölesönösen megbírálták költői műveiket. Az ambíció később odáig fokozódott, hogy legjobbnak ítélt munkáikat összegyűjtötték, több példányban lemásolták és maguk között terjesztették kézíratos zsebkönyv alakjában. Így közkézen forgott a

¹ Szinnyei Ferenc: *Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig*. I. k. 33. l.

² U. o. 35. és 145. l.

³ U. o. 34. és 145. l.

⁴ Jakab Elek: *Fejér Márton életirata*. Keresztény Magvető. III k. 5. l.

Barátság Lánca (1829), *Kulcs, Emlény* (1830), *Rózsabokor* (1831) és a *Viola* (1832.).⁵ Az 1832–33-iki tanévben még egy kritikai lapot, a *Bírálattár*-t, is szerkesztették, amelyről Kriza János is megemlékszik önéletírásában: „...Népdal s epigramm voltak, amiknek írására nagy hajlamot éreztem mindig. S írtam volna is sokat, igen sokat, ha az akkora nagy hatalommal fellépett „Kritikai Lapok” egy kis hűsítő vizet nem fecskendeznek tüzes hajlamaim közé. Szentiváni Misi barátom, egy nagytehetségű ifjú, de igen is hajló a mások leckézésére, bírálatára. Nagy ellenzője volt a könnyű írásnak, a nyilvánosság előtt fellépésnek s örökké szabta társai elé a kritikai törvényeket s irgalmatlanul kritizálta amit írogattak. Sokat tett ez nem tagadhatni az ízlés művelésére, serkentett alaposabb tanulásra, de egynémelyiket igen is szorongóvá tett az írásban, vagy attól végkép is elriasztott.”⁶

Ezen — mai értelemben — önképzőköri jellegű munkálkodásban a főszerepet Kriza János, Szentiváni Mihály, Gálfi Sándor, Lőrinczi Mihály, Arkossi Dénes és Veres György vitték. Az 1832–33-iki iskolai év végén Szentiváni Mihály, Arkossi Dénes, Nagy Elek és Gálfi Sándor befejezték jogi tanulmányaikat, s ekkor az éveken keresztül virágzott baráti kör felbomlott, ehelyett azonban az 1833–34-iki tanévben minden tanulót magában foglaló olvasó- és önképzőkört szerveztek, amelynek megindítását az adoma szerint Kriza János egy tréfás mondása idézte elő: „az olló nem koppantó”, azaz az iskolai törvényeket kiegészítik az illemszabályok.⁷ Eredetileg a finom társalgási modor elsajátítása volt a cél, amelyet könyvek és hírlapok olvasása által óhajtottak elérni, idővel azonban követték elődeiknek példáját s nem elégedtek meg a költői művek pusztá olvasásával, hanem maguk is megpróbálták ilyeneket írni. Ezeket azután különböző címeken pl. *Remény-lapok*, *Serdület*, *Virulat*, *Remény*, *Ébredő* stb. szerkesztett kéziratok lapokban terjesztették egymás között.⁸ Ilyen előzmények után az 1837–38-iki tanév közepén az egyik növendék, Csongvai Károly, azzal az indítvánnyal fordult iskolatársaihoz, hogy műveikből válogassák össze a sikerültebbeket s ezeket zsebkönyvben adják ki legalább az unitárius hitfelekezet hívei részére. Az életrevaló javaslatot az olvasókör lelkes tagjai osztatlan örömmel fogadták s rögtön egy bizottságot küldtek ki azzal a feladattal, hogy válogassák ki a jelenlévő, az eltávozott és az elhalt tagok munkáiból az értékesebbeket és ezeket azután az 1838. szeptember 8-ig álnéven beküldendő művekkel együtt bírálat céljából terjesszék az unitárius egyház azon következő kiválóbb férfiai elé, akiket ezen ügy

⁵ Részletesen tárgyalja Kozma Ferenc *A kolozsvári unitarium collegium ifjúsága olvasó és irodalmi körének multja* c. 1867-ben megjelent művében.

⁶ Kriza János: *Önéletrajz*. Keresztény Magvető. 47. k. (1912) 41. l. *Kritikai Lapok*-on Kriza nem Bajza vállalkozását érti, mert ott róla nem jelent meg bírálat. Nyilvánvalóan az önképzőköri *Bírálattár*-ra vonatkozik ez a megjegyzés, esak hogy a pontos címre már nem emlékezett. Erősíti ezt a nézetet az is, hogy e mondat után rögtön Szentiváni kritizáló hajlamairól beszél, mely éppen az említett ifjúsági kéziratok lapban nyilatkozott meg és máshol nem.

⁷ Kőváry László: *Kriza, mint misszionárius*. Kriza-album. 79. l.

⁸ Kozma Ferenc idézett műve 25. l.

pártfogóiul sikerült megnyerni: Székely Sándor rektor-professzor, Braszai Sámuel, Farkas Sándor, Gyergyai Ferenc és Kriza János. E bizottság Csongvai Károly elnöklete alatt Dénes Mihály, Fülöp Antal és Kozma Endre részvételével meg is alakult. Egyhangulag elfogadták azt az indítványt, hogy a közeljövőben kiadandó zsebkönyv címe *Remény* legyen. Az adminisztratív teendők elvégzésére két tagot, Hajós Jánost⁹ és Szigethi Istvánt, küldték ki. Mindkét bizottság megkezdte működését. Utóbbi a társaság hozzájárulásával elkészítette az olvasókör pecsétjét a következő felirattal: „A Kolozsv. Unitar. Kollég. Olvasó Társ. Pecsétje.” Majd a pünkösdi ünnepekre haza menő tanulók útján előfizetési íveket bocsátottak ki.¹⁰ Az első bizottság összeköttetésbe lépett a megnevezett patronusokkal s ezek közül különösen Kriza Jánossal voltak szorosabb viszonyban, sőt ettől kezdve az ügyek irányítását teljesen Kriza vette át, úgy hogy joggal őt lehet e zsebkönyv szerkesztőjének mondani. Ő is így nevezi önmagát önéletrészletében: „...Legtöbbet adtam volt ki a Reményben, melyet én szerkesztettem volt fennemlített betegségem évében s az unitárius ifjúság nevében adtam ki.”¹¹

A szerkesztés munkája Kriza erélyes irányítása mellett serényen folyt, úgy hogy 1838. december 13-án a bizottságnak már módjában állott a nyomdából kijött zsebkönyvet — melynek címfelirata a következő: *Remény. Zsebkönyv. 1839. Kolozsvárta, a királyi lyceum betűivel. Kiadta az unitárius collegiumbeli olvasó társaság* — az olvasókör ülésén bemutatni, ami leirhatatlan nagy örömet idézett elő a fiatal, de igen ambiciózus diákok között. Az öröm és lelkesedés külső és zajos megnyilvánulásai után Kövály László tartott egy, a kolozsvári unitárius diákok lelki világát igen élesen megvilágító beszédet, melynek egyes sorai így hangzanak: „...Kész tehát a nagy vállalat! Pompájában áll valahára a haza oltárára nyújtandó áldozat... Fogadd hazám parányi áldozatunkat! Nyisd fel könyvünket, anyanyelven szólunk abban hozzád, Árpád dicső nyelvén Árpád unokáihoz. Gyöngé és homályos az, de bocsáss meg, mert mi csak most tudók meg, hogy nem Róma ivadékai vagyunk s ezért nem tudunk jól nyelveden édes hazánk!... Ne nézz gúnnyal piciny áldozatunkra, mert az mindenünk...”¹² Ezután Jakab Elek szavalt a közörömet kifejező s a Reményről elmélkedő kedves hangú költeményét. A zsebkönyv kinyomtatásával járó adminisztratív ügyeket — mint már említettem — Hajós János és Szigethi István végezték, akik buzgó működésükért az elismerés meleg szavain kívül még egy-egy díszpéldányt is kaptak a megjelent almanachból. Számadásaik szerint összesen 500 példányt nyomtattak, 300-at velinen, 200-at pedig nyomtató papirosra, amelyekből előfizetés útján elkelt 335 darab; a fennmaradt példányokat pedig könyvkereskedők útján adták el felémelt áron.¹³ A zsebkönyvet nemcsak Erdélyben, hanem a testvérhazában, Magyarországon is, terjesztették. A Figyelmezőben is szerepel

⁹ Gyulai Pál anyai nagybátyja.

¹⁰ Kozma Ferenc idézett műve 25 l.

¹¹ Kriza János: *Önéletrajz*. Keresztény Magvető. 47. k. 45. l.

¹² Kozma Ferenc idézett műve 27., 28. l.

¹³ U. o. 30 l.

1839. január 8-án a „Literaturai mozgalmak“ c. rovatban az újabban megjelent könyvek között. Egy levél kíséretében Toldy Ferencnek két példányt küldöttek, egyiket az Akadémia, másikat pedig az Athenaeum szerkesztősége részére.¹⁴

A *Remény* első évfolyamában megjelent költői termékek száma 195, melyek a tartalomjegyzék szerint 31 írótól származnak. Ezek között azonban sok az álnév, egy költő több nevet is használt. Ez már Toldy Ferencnek is feltűnt, aki az almanachot 10 ifjú szellemi munkájának nevezte, tehát a 31 nevet leredukálta egyharmadára.¹⁵ Ez azonban túlzás, mert jóval több diák munkája jelent meg ebben a kötetben. A legtöbb álnevet Kriza alkalmazta, ezáltal akarta elkerülni a feltűnést, melyet darabjainak túltengése keltett volna. „... Az első Reményben levő darabok — írja Kriza — melyek álnév alatt vannak egy-kettő kivételével mind az enyémeik.“¹⁶ Kriza álnevei a következők: Ajtavári, K. J., T. J., Taraczki, Taraczk Iván, Tünde, Vadormi, ... Z.¹⁷ Krizán kívül még a következők írtak: Barabás János, Berde Áron, Csongvai Károly, Gálfi Sándor, Hajós János, Jakab Elek, Kanyaró Pál, Kovácsi Antal, Kövály Józsa és László, Lőrinczi Mihály, Orbók Sámuel, Sebe Sándor, Sikó Miklós, Sz. Mártoni Sámuel, Szentiváni Mihály, Szigethi István és Veress József. A legtöbb munkának tehát Kriza volt a szerzője. Saját neve alatt 79, álnéven és névtelenül pedig 34, összesen tehát 113 darab munka látott napvilágot. Tehát egymaga többet produkált, mint a többi írók együttvéve. Műfaji szempontból a következőképpen csoportosíthatók: általában versek: 112, elbeszélések: 6, népdalok: 14, epigrammák: 63. A 376 lapos nyolcadréses kötetke elején Vörösmartytól olvasható egy versszak:

... *Tündér remény*
Te bájos ifjú testvér, most te vagy
Küzdéseimnek célja, csillagom.

Ez is mutatja az almanach irányát, melynek írói körére különösen Vörösmarty hatott. E mellett a fiatal diákok vissza-visszatekintettek Kölcseyre és Kazinczyra. Lelkesedtek az akkor uralkodó irodalmi és politikai eszmékért, tanulmányozták a nép szokásait, költészetét és ezt annál könnyebben teheték, mert majdnem mindegyikük tősgyökeres székelyvidék fia volt, hol a népköltészet ekkor már művészi tőkélyre emelkedett. Dicsőhimnuszokat zengtek a nagy reformátorhoz, Széchenyihez, rajongtak Napoleonért, lelkesedtek Magyarországot és Erdély uniójáért. Így tehát a kor szülte általános eszmék kereteiben működtek, melyeket több-kevesebb költői tehetséggel szólaltattak meg. A székely bércek szellője rezeg munkáikon,¹⁸ a háttér mindig a történelmi Erdély,

¹⁴ U. o. 29. l.

¹⁵ Figyelmező, 1839. április 30.

¹⁶ Kriza János: *Önéletrajz*. Keresztény Magvető, 47. k. 40. l.

¹⁷ Dr. Versényi György: *Kriza János emlékezete*. Budapesti Szemle, 1911. évf. 147. k. 88. l.

¹⁸ Gyulai Pál mondotta Kriza Jánosról tartott emlékbeszédében.

melynek egyes tájai különösen ihletik őket. A hazai költőkön kívül tanulmányozták a külföldi irodalmak nagyságait is, elsősorban a franciákat, Hugo Victort és Lamartinet, de nem feledkeztek meg Goetheről, Schillerről, Heineről sem. Ezeknek hatása érezhető is munkáikon. Fordításokkal is igyekeztek a munka értékét emelni.

A *Remény* 1839.-iki évfolyamát a Figyelmező április 30.-iki számában Toldy (akkor még Schedel) Ferenc méltatta. A több hasábra terjedő bírálat elején visszapillantást vetett Erdély addigi irodalmi működésére. Megállapítja, hogy Erdély annyi kiváló gondolkodó, annyi lelkes és általában poétaibb lelkületű férfiú hazája a költészeti literatúrára nézve eddig csak alig létezett. Ily előzmények után az almanach megjelenését nevezetes jelenségnek tartja, annál is inkább, mert írói csak egy kisded felekezet köréből kerültek ki. Csodálatát fejezi ki a költői lelkületű ifjak iránt, akik úgyszólván minden előzmény nélkül a formának, a nyelvnek és a jó stílkészségnek teljes birtokában tűntek fel irodalmunkban. „Valóban — írja Toldy — a legszebb remény záloga e kedves adomány, sőt egy részt több mint remény, valóság már, örvendetes birtok.” A verses munkák közül kiemeli s közli is Firtosalyi (Gálfi Sándor) „Serbus dal”-át, Kr”zától a „Fiú” című költeményt s több nyelvről szintén elismerőleg nyilatkozik. Nyelvük, előadásuk tiszta, görögülékeny és a tárgyhoz alkalmazkodik. Szépnek találja Tarack Iván két fordítását, a „Remeté”-t és a „Példázat”-ot; Sebe Sándornak Lyser nyomán írt tündérregéjét, az „Amanda”-t, Veress József eredeti beszélyét, „A fővénydomb”-ot, és végül az elismerés meleg szavaival méltatta Szentiváni két elbeszélését, a „Mindenütt rossz, de legrosszabb ott”-on”-t és az „Étvivő leány”-t, melyekből részleteket is közölt. Rámutatott arra a romantikus irányzatra, amely különösen ihlette íróinkat. Kifejezést adott azon óhajának is, hogy ebből a valószínűtlen, rendkívüli, nem mindennapi, tehát romantikus világból a lélektanilag megokolható s a való világ keretén belül járó irány felé fognak fejlődni. Reméli, hogy a legszebb reménnyel biztató kezdet magához méltó lelkes folytatókra fog találni. Toldy meglehangú kritikáját Berzsenyi Dániel e lelkes szavaival fejezte be: „... Erdély! menyköveid forrnak bent: esküszöm, áldozz!...”

E kritikának rendkívül nagy volt a hatása. Az ifjúság és az olvasóközönség szinte felvillanyozott érdeklődéssel fordult a zsebkönyv felé és általános volt az óhaj, hogy a szépen megindult vállalatot fenn kell tartani, sőt tovább kell fejleszteni. Az ifjúság ezeknek hatása alatt ezt el is határozta, azonban ekkor egy váratlan akadály merült fel: az erdélyi főkormánysszék közbelépése. Ugyanis a siményfalvi ifjúsági olvasó-társaság felkérésére Brassai Sámuel, ki 1837-től a kolozsvári unitárius kollégium történelem tanára volt, az általa szerkesztett *Vasárnapi Ujság*ban (1838. 238. sz.) ismertette a *Remény*-t kiadó olvasókört. Ebből pedig a királyi főkormánysszék megtudta, hogy nemzeti szellemben történő igen intenzív munkálkodás folyik az egyes intézetekben, ezért 5606., 6646. és 9791. szám alatti rendeleteiben megtiltotta, hogy a tanuló ifjak testületekbe tömörüljenek, alapszabályok szerint működ-

jenek, ezekről jegyzőkönyveket vezessenek, s hogy egymással összeköttetésbe lépjenek. Majd — s a mi szempontunkból ez a leglényegesebb — 8494. szám alatt kiadott rendeletében szigorúan megtiltotta, hogy bármiféle könyvet és egyéb nyomtatványokat adjanak ki. Hiába tiltakozott az unitárius egyházi főtanács ezen rendeletek ellen, melyeknek tendenciája igen átlátszó volt, — t. i. a bármilyen formában jelentkező nemzeti szellemnek elfojtása, — a rendeletek továbbra is érvényben maradtak, így tehát a zsebkönyv további megjelenését komoly okok veszélyeztették.¹⁹ Ekkor lépett elő Szentiváni Mihály, aki hajlandónak mutatkozott a zsebkönyvet, mint magánvállalkozást, szerkeszteni tovább. Ezt örömmel fogadták s így sikerült a kormánysszék rendeleteit kijátszani. A rendszerváltozást Szentiváni 1839. december 3.-án kelt levelében jelentette be Toldynak, egyúttal egy előfizetési ívet is beküldött, melynek közlését kérte a Figyelmezőben.²⁰ „...Darabokban — írja Szentiváni Toldynak — nem szűkölködünk, sőt Erdélyből, hol eddig tetszhalál uralkodott, annyi gyűlt be, hogy már is a sokasággal gyűlt meg bajunk, mert mindenki és mindenik darabjával be akarna férni.“ Az olvasóközönséget a Figyelmező útján (1840. február 4.) értesítette a megváltozott viszonyokról. Ennek egyes sorai a következők: „Fájdalommal érezvén, hogy egész Erdélyben, e szellemdús honocskában egyetlen szép literaturai almanach sincs folyamatban, a Remény című zsebkönyv szerkesztését és kiadását átvevén, munkatársakul a két Magyarhon minden szép literatúráit felszólítám... Darabok tekintetében a Remény megjelenhetése máris biztosítva: de még egy körülménytől elhatározottan függ élete s ez a kiadási költség.“ Ezért felszólítja „nemzeti literaturánk minden pártolóit“ az előfizetésre. Közli is az árakat. A mintegy 12 ívre terjedő zsebkönyv ára velinen két acélmetszetű szép képpel, pompás kötésben 3 rf.: csinos kemény kötetben, angol vászon borítékkal 1 rf. 30 kr., nyomtató papiroson, képek nélkül brosch kötetben, színes borítékkal 50 kr. Felsorolja azokat a helyeket, ahol elő lehet fizetni; ezek: Bécsben Biró Miklós és Gerold; Pozsonyban Pulszky Ferenc országgyűlési követ és Vigand; Pesten Eggenberger és Heckenast; Debrecenben Péczely József és Csáthy Lajos; Pápán Tarczai Lajos; Temesvárott Ormós Zsigmond.

Szentiváni vezetése alatt a szerkesztőség képe teljesen megváltozott. Az írói gárda úgyszólván egészen kicserélődött. Az első kötet írói nagyrészt eltávoztak, helyüket új emberek foglalták el. A kezdő költők mellett ú. n. „befutott“ írók is érvényesültek, még pedig nemcsak Kolozsvárról, hanem Erdély más részéből is. A szervezés munkálatai is nagyobb mérvűek lettek, a méretek kitágultak. A szerkesztő összeköttetésbe lépett sok íróval, akik közül többet sikerült megnyernie munkatársnak. Az értékmérő színvonala is emelkedett: a rosta szűkebb lett, sokan kiestek. De viszont az érdeklődés is megnőtt, így legalább volt miből válogatni. Egész kis redakció alakult ki, amelynek működését az egyik

¹⁹ Kozma Ferenc idézett műve 31. l.

²⁰ Jakab Elek: *Szentiváni Mihály életéhez*. Abafi-féle Figyelő (1878). V. k. 327. l.

temesvári munkatársnak, Ormós Zsigmondnak, kérésére Szentiváni Mihály 1840. február 8.-án kelt levelében ismertette.²¹ Eszerint a *Remény* második évfolyamának tulajdonos-szerkesztője s egyben kiadója Szentiváni. A szerkesztőség tagjai pedig mindazok, akiknek már elfogadott munkájuk van. Ez az írói kör hetenkint egyszer, szerda délután, a szerkesztő lakásán gyűlt össze és ott pipázással fűszerezett baráti beszélgetés közben megtárgyalták a folyó eseményeket. Rendszerint közösen ítélték, csak ha nem tudtak megegyezni, akkorra tartotta fenn magának a szerkesztő a döntés jogát. Egyébként meghallgatták a tekintélyes kolozsvári íróknak, nevezetesen Brassai Sámuelnek, Farkas Sándornak, Gyergyai Ferencnek és Kovács Istvánnak is a véleményét. A szervezés munkája is lázasan folyt, úgy hogy Szentiváni már 1839. decemberére remélte megjelentethetni az almanachot.²² A megjelenés időpontja azonban — valószínűleg pénzügyi okok miatt — kitolódott két hónappal későbbre. 1840. február 8.-án a zsebkönyv a cenzurán is keresztülment, amit Szentiváni rögtön sietett tudtuladni Ormós Zsigmondnak.²³ „Reményünk megszabadula valahára a vizsgálat vaspálcájától. Vizsgálónk az itteniek legjobbika volt ugyan, mindazonáltal az én 1834. óta megjegyzett nevem²⁴ s Nagyjainknak ellenemi előleges elfogultsága szigorúvá tévé. Néhány kedvelt darabjaink bukkant meg, de nem szenvedhattünk pótolhatatlan veszteséget. Legkeményebb volt a lengyel darabok iránt. Csak beszélyedet és egy verseskédet tudám megmenteni, hogy a vörös tenger át ne folya. Beszélyedben is tett ugyan, sajnos, de nem nagyon káros kitörléseket... A pompás kötet bőrei, úgy az angol vásznak már megérkeztek Angolhonból, a képeket óránként várom...” Végre 1840. február 27.-én a zsebkönyv kikerült a nyomdából. Egyik példányát Szentiváni még aznap elküldötte egy levél kíséretében Toldy Ferencnek,²⁵ melyben sorjában ismerteti az álnevek mögött rejtőző írókat. Ezek a következők: Mentovich Ferenc (Alpár), Halász Márton (Örfi), Fekete Mihály (Hattyú), Finta Károly (Gyalui), Gáspár János (Hábor) és Balogh János nagyenyedi ev. ref. tanulók, Dózsa Dániel és Medgyes Lajos marosvásárhelyi ev. ref. tanulók, Berde Áron, Gál Miklós, Orbók Sámuel és Jakab Elek kolozsvári unitárius tanulók, gróf Vass Ádám kolozsvári ev. ref. tanuló, Ajtai Gyula (Turul) kolozsvári róm. kath. tanuló, aki már diák korában a Kisfaludy-Társaságtól nyert jutalmat; Király Pál (Szalay Pál) kolozsvári klerikus, kiről a szerkesztő megjegyzi, hogy még két év előtt nem tudott magyarul s Vörösmarty Zalán futásán tanult meg; Hory Farkas kolozsvári ev. ref. káplán, Tiboldi István unitárius iskolamester, Szolga Miklós (Ormi, Tybure-

²¹ Közli dr. Gálos Rezső *A Remény történetéhez* címen az Erdélyi Múzeum 1915. évf.-nak 115–116. lapjain.

²² U. o. 114. l.

²³ U. o. 114–115. l.

²⁴ Ez évben a kolozsvári ellenzéki diákmozgalmak egyik vezetője volt s nevét feljegyezték a Cabinet noir listájára.

²⁵ Jakab Elek: *Szentiváni Mihály életéhez*. Abafi-féle Figyelő, 1878. évf. V. köt. 327–328. l.

váry) marosvásárhelyi kir. táblai irnok, Kriza János, Fogarasi János vízaknai királybíró, Ormós Zsigmond temesvári aljegyző, Pálfi János (Erdődi) nyug. főhadnagy. (Szentiváni legtöbb munkáját saját neve alatt adta ki, csak egynéhányat Vidor álnéven.) Összesen tehát 22 író-t sorolt fel, akik közül csak négy volt a kolozsvári unitárius kollégium növendéke, ezek az első évfolyamban is dolgoztak, a többi 18 író pedig új munkatárs volt. Ezen négy fiún kívül a kolozsvári unitárius kollégium tanulóifjúsága nem vett részt a munkában. Ez kapcsolatban állt egyrészt a rendszerváltozással, másrészt a szerkesztő elhidegülésével az intézettől, amit az idézett elő, hogy tanári állásáról lemondott. Ezt a vállalkozást, ellentétben a kezdettel, nem lehet egy kisdé felekezet, az unitárius egyház tagjai érdemének nevezni, nem is egy iskoláénak, a kolozsvári unitárius kollégiuménak, hanem egy felekezetre és vidékre való tekintet nélkül megalkotott ifjúsági almanachnak. Az itt megjelent költői termékek száma 101; ezek követhetőképpen oszlanak meg: általában versek: 45, népdalok: 9, epigrammák: 41, elbeszélések: 6 (lapszám: 306.). A multkori Kriza-féle túltengéssel szemben itt már egészséges elosztódás tapasztalható.

A *Remény* második évfolyamát is fokozott érdeklődéssel fogadta az olvasóközönség, amely csakhamar a költői kör fiatal tagjai iránt érzett szimpátiává alakult át. Az almanach oly gyorsan kelt el, hogy már nyomtatása közben új kiadásról kellett gondoskodni, mert attól tartottak, hogy az olvasók igényeit nem tudják kielégíteni.²⁶ A *Remény* írói, bár mindenütt nagy megértéssel fogadták műveik megjelenését, bizonyos ideges várakozással lesték a Figyelmező bírálatát. Jakab Elek írja, hogy a Figyelmező egyes számait a postáról való megérkezés után rögtön felbontották s feszült figyelemmel keresték Toldy kritikáját, amely egyre késett. Végül is az 1840. május 26-án megjelent számban megtalálták.²⁷ Ez hideg zuhanyként hűtötte le őket. Ahelyett, hogy — mint remélték — a magasba emelkedtek volna, leszállottak a mélységig. Toldy most már a kritikus hideg, de józan hangján mutatott rá a zsebkönyv hiányaira és értékeire. „Néhány már ismeretes írón kívül — írja Toldy — mintegy húsz tanuló az enyedi, marosvásárhelyi, kolozsvári ref., unit. és kath. iskolákban terjeszti elő költészeti próbatételeit s ámbár kifejezett poetai talentumot köztük nem találunk s versezeteik csak variációi többször zengett témáknak, reprodukciói ismeretes gondolatoknak s érzelményeknek, már csak az is méltatást és kész elismerést érdemel, hogy a nyelvet s a kül- és belső formákat bizonyos fokig majd mindnyájan magukévé téve s dolgozataik ízlést, jó példányok szorgalmas olvasását tanusítanak.“ Ez a nem várt szigorú hangú kritika teljesen leverte költőinket s azok, akik eddig még költői hívatásról, halhatatlanságról álmodoztak, most már tollat sem akartak kezükbe venni, jól-lehet Toldy a kritika végén bizonyos fokig elismerte tehetségüket.

²⁶ Toldy említi meg bírálatában, Figyelmező, 1840. máj. 26, (326. l.).

²⁷ Jakab Elek: *Szentiváni Mihály életéhez*. Abafi-féle Figyelő, 1878. V. köt. 329. l.

„Örömmel mondhatjuk el olvasóinknak, — írja Toldy, — hogy Erdélynek ezen első almanachja egészben nem csak érdemli a közfigyelmet és részvételt, hanem azt a kisedestvérhazában meg is nyerte... A valóban lelkes és ily vállalat igazgatására hivatással bíró szerkesztőnek pedig állandó kedvet, még növekedő közönséget és folyvásti érdemlett méltatást óhajtunk.“ Toldy első bírálata, amely azért volt dicséretekben oly gazdag, mert bátorítani akarta Erdély ifjú költőit, elkényeztette őket s így nehezebben tudtak napirendre térni felette. Szentiváni 1840. június 6.-án kelt levelében válaszolt Toldynak.²⁸ Ebben igen ügyesen és a való igazságnak megfelelően magyarázta meg a zsebkönyv hiányait, kifejezést adott annak az elcsüggedésnek is, amely a bírálat következtében erőt vett a tanuló-poétákon. A levél végén egy érdekes tévedésről világosította fel Toldyt. Ugyanis az 1839.-iki *Remény*ben több költemény jelent meg Firtosalyi álnéven. A második évfolyamban Szentivánitól van egy Firtosalyi c. népdal. Toldy a névazonosságból azt következtette, hogy mindkét évfolyam ilyen című és névaláírási munkája Szentivánitól származott s ezért elismerő szavakkal tüntette ki. A költő ez ellen szerényen tiltakozott.

Alig csendesedtek el a hullámok az 1840.-iki *Remény* körül, mikor Szentiváni Mihály már ismét felvette az elejtett fonalat és hozzákezdett a következő évfolyam szerkesztéséhez. Összegyűjtötte íróársait, ambicionálta őket további irodalmi munkásságra és elkövetett minden tőle telhetőt, hogy egypár nevezetesebb író is megnyerhessen zsebkönyve számára, ami részben sikerült is neki, így pl. a maga korában igen népszerű Kuthy Lajost, akinek romantikus elbeszélései, rémhistóriái nagy kedveltségnek örvendtek. Költőnk már egészen beleélte magát a szerkesztői hivatásba, tökéletesen ismerte az azzal járó ügyeket, gondokat s az almanach színvonalának minél magasabbá emelésére törekedett. Nem kerülte el figyelmét semmi sem. Nemcsak arra ügyelt, hogy a megígért munkák idejében beérkezzenek, hanem érdeklődése kiterjedt a szerkesztő és íróársak jogi viszonyára is a megjelentetett művek jutalmazását illetőleg. Ebben a tekintetben is páratlan igazságszeretete érvényesült; 1840-ből fennmaradt érdemdíjazási szabályzatában teljes őszinteséggel tárja fel a zsebkönyv anyagi helyzetét.²⁹ Osztályozza a darabokat érték szempontjából s ennek megfelelően állapítja meg a tiszteletdíjakat. Megkülönböztet első-, másod-, harmad- és negyedrangú műveket. Főértékmérőnek a közönség és saját magának ítélete mellett elsősorban a Figyelmező bírálatát tekinti. Ily gondos és mindenre ügyelő előkészítő munkával történt a *Remény* szerkesztése. Szentiváni jól tudta, hogy a munka színvonalának emelkedésével együtt kell növekedni az olvasótábor érdeklődésének is, mert a kettő egyenes arányban áll egymással, s ha az egyik elmarad, akkor a másiknak fejlődése sem következhetik be. Ezért a legszélsőbb társadalmi körökben Erdélyben és Magyarországon nagy propagandát fejtett ki az almanach érde-

²⁸ U. o. 329—331. lap. (Egész terjedelmében olvasható.)

²⁹ U. o. olvasható egész terjedelmében.

kében. Élő szóval agitált, hírlapokban nyilatkozatokat, előfizetési felhívásokat tett közzé és barátait is felkérte előfizetők gyűjtésére. E nagyarányú propagandának meg is lett az eredménye. 1841. február 1-én örömmel írja Ormós Zsigmondnak, hogy előfizetőinek száma a két utolsó hétben majdnem hatszázig ment minden reménye felett.³⁰

A *Remény* harmadik s egyúttal utolsó évfolyama 1841. februárjában jelent meg. Általában ugyanazon írók szerepelnek, mint az előző évben. Egy-kettő eltávozott ugyan, de helyükre mások léptek. A következő költők írtak a zsebkönyvbe: Mentovich Ferenc (Alpár), Kriza János (Aranyosi), Malom Lujza (Árpádina), Dósa Dániel, Finta Károly, Fogarasi János, Fekete Mihály (Hattyú), Hóry Farkas, Kabós Ferenc, Kuthy Lajos, Riskó Ignác, Szolga Miklós, Tárkányi Béla, Tiboldi István, Ajtai Gyula (Turul), Vályi Tamás, Veress József. Összesen tehát 18 író a szerkesztővel együtt. Darabszám: 52 (lapszám: 322). Ezek így oszlanak meg: általában versek: 41, elbeszélések: 5, népdalok: 6. E néhány statisztikai adat sok mindent elárul. Először is azt láthatjuk, hogy a zsebkönyv egyre tömörebb lesz. Az első kötetben az összdarabok száma öt híjján kétszáz, a másodikban 101, a harmadikban pedig már leolvad 51-re. Az egyes darabok tehát kiterjednek s hosszabb lélegzetű munkákká válnak, mert a lapszám mindhárom évfolyamban körülbelül egyforma. A darabszám csökkenése összefüggésben van az epigrammák megjelenésével is. Az 1839.-iki Reményben még 63 epigramma jelenik meg, a következő évben már csak 41, az utolsó évben pedig egy se. Az epigrammákat kezdetben nagyon művelték, a legváltozatosabb címeken írtak ilyeneket s ebben előljárt Kriza János. Vannak köztük szerelmet megéneklő epigrammák, máskor életbölcességi maximákat fejeznek ki szellemesen, azonban legtöbbjük a közéletnek vagy irodalomnak valamely kiváló bajnoka, problémája ihleti. Egypár idegen hősről is írtak (pl. Napoleon), de főleg a hazaiak lelkesítik őket (pl. Kazinczy, Jósika stb.). Szentiváni sohasem írt epigrammát. Talán nem is kedvelte, lehet, hogy ez volt az oka e műfaj háttérbe szorulásának. A második feltűnő érdekes jelenség: a népdalok fokozatos csökkenése (14, 9, és 6). A *Remény* utolsó kötetében csak Szentivánitól jelentek meg népdalok, a többiek helyzetdalok írásával csiszolták költői készségüket. Ilyeneket a legkülönbözőbb címeken írtak, pl. vadász-, halász-, kozák-, bűdal stb.

Az 1841.-ik évi *Remény*-t az előző évfolyamokhoz hasonló rokon-szenvvel fogadta a közönség. A Figyelmező 1840. december 29.-én megszűnt s így Toldy Ferenc ebben már nem kritizálhatta meg a zsebkönyvet, helyette Nagy Ignác adott értékes bírálatot a zsebkönyvről az Athenaeumban.³¹ Az első közleményben Árpádina (Malom Lujza) „A májusfa” című novelláját boncolgatja s megállapítja, hogy hiába keresünk a novellában érdekes jellemet, bonyodalmat, de még egyetlen mélyebb gondolat sem létezik az egészben. Egyedüli érdeme elő-

³⁰ Közli e levelet Gálos Rezső *A Remény történetéhez* címen az Erdélyi Múzeum 1915-ik évfolyamában, 123. l.

³¹ Athenaeum, 1841. I. félév 60. 61. és 62. szám.

adásának gördülékenysége és nyelvének tisztasága. Ezután Kabós Ferenc „Keleti rajz” című munkáját vizsgálja; ez gondolatokban bővelkedik ugyan, de Vajda ilyenmő ömlengéseitől igen távol áll. Veress József prózai és verses műveit egyaránt jónak tartja. Részletesen foglalkozik és elismeréssel nyilatkozik Kuthy Lajos „Az eskü órája” című novellájáról és Szentiváni két elbeszéléséről, „A föllelt ideál”-ról és a „Nehéz elműek”-ről.

Szentivánnak továbbra is szándékában volt a szerkesztést folytatni, barátaival ismét összeköttetésbe lépett, felszólította őket a további munkára, sőt azok sürgős beküldését is kérte, mert — mint írja 1841. március 11.-én Ormós Zsigmondnak — kész akarna lenni a szerkesztéssel augusztus elejére.³² Ebből azonban nem lett semmi. Szomorú szívvel írja temesvári barátjának 1841. május 3.-án, hogy „... a szegény Remény-t ezernyi elfoglaltságom s több gyakorlati okok miatt kénytelen voltam megbuktatni. Most Kriza akarja feltámasztani, hogy rövid élet után viszont elhaljon”.³³ Azonban Kriza sem valósíthatja meg tervezgetését és így a *Remény*, hasonlóan Kármán József *Uránidájához*, három kötet után megszűnt.

Allapítsuk meg ezután a zsebkönyv értékét, vizsgáljuk azokat a tényezőket, amelyek a hasonló vállalkozások köréből kiemelték, s jelöljük ki azt a helyet, amelyet méltán foglal el Erdély irodalmának fejlődésében. Erdélyben a költészet terén hosszú ideig teljes csend, halotti némaság uralkodott. A múlt század negyvenes éveiben a rohamosan fejlődő eseményekkel párhuzamosan egy kised felekezet köréből kivált írói csoport elhatározta, hogy igyekszik követni a magyarországi írói törekvéseket. A kezdeményezés érdeme a *Remény* körül csoportosuló ifjakat illeti, akik megfűjták a riadót s csodálatosképpen nagy visszhangra találtak. Felkeltették az érdeklődést, reá irányították a költészetre a közönség figyelmét, másrészt növelték az írói becsvágyat és így megindítói voltak annak az egészséges fejlődési folyamatnak, amelynek eredménye lett Erdély irodalmi berkeinek megélénkülése. A *Reményen* keresztül egy egész írói nemzedék nőtt fel, akik a következő években is aktív szereplők voltak az irodalom terén, sőt egyik-másik még irányító szerepet is töltött be. A *Remény* tehát két irányban munkálkodott sikeresen: egyfelől olvasóközönséget nevelt, másfelől pedig tehetséges írókkal gyarapította a költők táborát. A zsebkönyv ugródeszkaül szolgált munkatársai számára. Maga a szerkesztő, Szentiváni, is itt bemutatott munkáival érvényesítette először költői tehetségét s nyert ennek alapján ajánló levelet a nagyobb sajtóorganumokhoz. Miért bírta elérni ezen szokatlanul nagy sikereket? Egyrészt azért, mert az idő kedvezett fellépésének. Oly korban jött létre, mikor a hazafiság nagy mértékben fellángolt és mindenben haladást, fejlődést akart elérni, másrészt azért, mert a Teremtő kifürkészhetetlen akaratából tehetséges kezdők kerültek össze, akiknek már első próbálkozásaitól kezdve sikerült a kritika figyelmét

³² Erdélyi Múzeum. 1915. évf. 124. 1.

³³ U. o. 126. 1.

magukra felhívni s az olvasók szimpátiáját megnyerni. Nagy érdeme a zsebkönyvnek, hogy költői, különösen Kriza és Szentiváni, még Petőfi fellépése előtt eltalálták a népdalok igazi, természetes hangját. Érdeme még a *Remény*nek, hogy irodalmunk egyik örök büszkeségére, Gyulai Pálra, is kimutathatóan jelentékeny hatással volt. Lírájának népies nemzeti iránya a *Remény* hatására vezethető vissza. Gyulai anyai nagybátyja, Hajós János, is dolgozott a *Remény*ben. Hajós megőrizte Gyulainak egy 1839.-ben, tehát 14 esztendőskorában írt és Kölcseyt utánzó balladáját, a „Villám és sír” címűt, amely — Angyal Dávid szerint — minden bizonnyal a *Remény* hatására vezethető vissza. A *Remény* körének költői törekvései bizonyára erősen hatottak az ifjú Gyulai lelkére. Azok a műfajok, melyeket a *Remény* költői külön-külön kedveltek, ú. m. a dal, ballada, elégia, óda, romantikus és társadalmi beszély, népies rege és monda, epigramma, szatira, mindannyi egyesítve van Gyulai költészetében.³⁴ (E balladának némi változatát Gyulai ki is adta 1843-ban Kőváry László „Beszélytárában”, melyben a *Remény* több munkatársa is dolgozott.) Még jobban mutatja a *Remény* hatását Gyulainak egy másik költeménye, a „Székely támad, székely bánja” című,³⁵ amely indítékaiban, szellemében és tárgyában egyaránt Szentiváni Mihály „Székely támad” és „Székely bánja” című költeményeihez csatlakozik.³⁶ A *Remény* című zsebkönyv tehát nevezetes helyet foglal el Erdély irodalmi életének fejlődésében s így érdemes volt a bővebb tárgyalásra.

³⁴ Angyal Dávid: *Gyulai Pál* (Olesó könyvtár 1654—56. szám, 11. l.)

³⁵ Megjelent a *Hölgyfutár* 1850. március 10-iki számában.

³⁶ Papp Ferenc: *Gyulai Pál lírai költészetének fejlődése 1842-től 1858-ig*. Irodalomtörténeti Közlemények 1922. évf.